

MAX WEBER VE ANTONIO GRAMSCI'NİN KARŞILAŞTIRMALI OKUMASI: KLASİK SOSYOLOJİ GELENEĞİNİN SÜREKLİLİĞİNİ SİYASAL ÖN YARGILARIN ÖTESİNDE ANLAMLANDIRMAK

Efe Can GÜRCAN¹

ÖZ

Mevcut makale; sınıf oluşumu, meşruiyet/hegemonya, liderlik/aydınlar ve karizma/bürokrasi kavramları üzerinden Max Weber ve Antonio Gramsci'nin düşüncelerinin karşılaştırmalı bir incelemesini sunmaktadır. Amaç, sosyoloji geleneğinin sürekliliğini ortaya koyarak, günümüzde hala etkisini sürdüren kimi temel Soğuk Savaş ön yargılarının aşılmasına katkı sağlamaktır. Bu siyasal ön yargılar, Marksizmin “kaba” maddeciliğiyle Weberci sosyolojinin sözde idealizmi arasında yapay bir ikilik dayatarak sosyolojik düşünce geleneğinin kuramsal açıklayıcılığına sekte vurmaktadır. Aynı zamanda makale, Gramsci'nin düşüncesinde yaygınca görmezden gelinen Weber etkilerini ve her iki ismin paylaştığı kavramsal temeli ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Makalede ileri sürülen temel sav odur ki Weber ve Gramsci, süreklilik arz eden köklü bir düşünce geleneğine mensupturlar. Her iki isim de, toplumsal değişimin dinamikleri üzerine kafa yormuşlardır. Bu dinamiklerin güçlü bir politik-ekonomik ve sınıfsal bir temel üzerinde yükseldiğini vurgulamışlardır. Bununla birlikte, toplumsal değişimin politik – ekonomiye indirgenmesini reddetmişler ve öznel değişkenlerin rolünü anlamaya çaba göstermişlerdir. Kapitalist toplumun derinlikli bir eleştirisini sağlayarak geleceğin siyasal sosyolojisinin kapsamlı bir kuramsal haritasını oluşturmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi; Hakimiyet; Hegemonya; Karizma; Liderlik; Toplumsal Sınıflar

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstinye Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Uluslararası İlişkiler Bölümü

A COMPARATIVE READING OF MAX WEBER AND ANTONIO GRAMSCI: MAKING SENSE OF THE CONTINUITY OF THE CLASSICAL SOCIOLOGICAL TRADITION BEYOND POLITICAL BIASES

ABSTRACT

This article offers a comparative reading of Weber and Gramsci's work with the aim of revealing the intellectual continuity of the sociological tradition beyond Cold War biases deeply ingrained in sociological theory. These biases severely impede the explanatory power of sociological thinking by imposing an artificial dichotomy between Marxism's alleged crude materialism and Weberian sociology's so-called idealism. The present article thus examines the much-overlooked Weberian influences on Gramsci's Marxist theory as well as Weber and Gramsci's shared conceptual foundations to argue that both names are part of a single intellectual tradition. They were preoccupied with the dynamics of social change premised on a strong political-economic and social-class background. Meanwhile, Weber and Gramsci strongly rejected economic reductionism and devoted their efforts to understanding the subjective determinants of social change. They provided a comprehensive conceptual map for the future development of political sociology based on a profound critique of capitalist society.

Keywords: Bureaucracy; Charisma; Domination; Hegemony; Leadership; Social Classes

1. GİRİŞ

Sosyolojik düşünce geleneğinin tarihsel gelişimiyle ilgili hâkim kanılar, Soğuk Savaş'tan devralınan birtakım ana akım ön yargıların etkisinde gelişmiştir (Zeitlin, 1981; Löwy, 1996). Yapısal İşlevselcilik okulunun en önemli temsilcilerinden Talcott Parsons ise söz konusu ön yargıları en keskin şekilde ifade eden sosyologlar arasında yer alır. Şüphesiz, Parsons'un Amerikan sosyolojisine son derece önemli katkıları olmuştur. Parsons, Max Weber'in (1864-1920) eserlerini İngilizce'ye kazandırmış ve klasik sosyolojinin kurucu babalarından Weber ile Émile Durkheim'in (1858-1917) eserlerinin çağdaş yorumlamalarını gerçekleştirmiştir. Ancak günümüz sosyolojisinde hala izleri hissedilen bu yorumlamalar, aynı zamanda Parsons'un siyasal ön yargılarının esiri olmuştur (Parsons, 2005; Turner, 1996; Löwy, 1996). Parsons'un etkisiyle, klasik sosyolojinin tarihi, Karl Marx'ın (1818-1883) temsil ettiği "kaba maddeci" ve "ekonomik indirgemeci" sosyolojik düşünce geleneği ile Weber-Durkheim ikilisinin sözde iradeci, kültürcü idealizmi arasında uzlaşmaz bir mücadeleye indirgenmiştir (Parsons, 2005; Turner, 1996; Zeitlin, 1981; Antonio ve Glassman, 1985). Ancak bu yorum, Durkheim'in sosyolojisinin sosyalist Saint-Simon etkili radikal siyasal arka planını görmezden geledursun (Pearce, 2001; Gane, 2002), Weber'in sosyolojisinin ana unsurlarını teşkil eden ekonomi temelli ve yapısal bakışını hasıraltı etmeye yaramıştır (Cohen, Hazelrigg ve Pope, 1975; Antonio ve Glassman, 1985). Aynı doğrultuda, Marx'ın düşüncesinin sözde kaba materyalizme dayandığı ve siyasal-kültürel etkenleri görmezden geldiği ön yargısı, yanlışlanmaya oldukça açıktır. Weber'e benzer bir şekilde Marx ve Engels'in, ekonomist ve sınıf indirgemeci yaklaşımları açık bir şekilde reddettikleri bilinmektedir (Marx ve Engels, 1976, c. 49, s. 34; c. 50, s. 265). Hatta onların, sınıfların yanında milletleri de önemli bir analiz birimi olarak aldıkları bilinir. Onlar, küçük milletlerin asimilasyonunu ve Almanya gibi ülkelerin milli-demokratik kaynaşmasını, kapitalizmin olumsuzluklarının aşılması yolunda önemli bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir (Cogniot, 1968; Seymour, 1976; Yeliseyeva, 1975; Marx ve Engels, 1976, c. 8, s.230-235, 238; c. 16, s. 254; c. 20, s. 156). "Alman onuru" (Marx ve Engels, 1976, c. 6, s. 544) gibi göndermelerde bulunarak Alman bütünleşmesini savundukları için çağdaşları tarafından açık bir şekilde şovenizmle suçlanmışlardır (Seymour, 1976). Tıpkı Weber gibi; Calvin ve Luther'in siyasal ve

kültürel tutumlarının, bir başka deyişle dinin kapitalizmin gelişimine etkisini değerlendirmişlerdir (Marx ve Engels, 1976, c. 26, s. 395-396; c. 35, s. 588). Bugünkü adıyla “devletin görelî özerkliği”ni göz önünde bulundurarak, Louis Bonaparte ve Otto von Bismarck gibi liderlerin kapitalizmin ve sınıfların siyasal dengesinin gelişimindeki rolünü incelemişlerdir (Marx ve Engels, 1976, c. 11, s. 22; c. 26, s. 475-476; Draper, 2011; Séguin 1990). Marx; Weber'den önce, bürokrasinin toplumsal tahakkümünün derinlikli bir eleştirisini sağlamış ve bürokrasiyi “kimsenin kaçamayacağı bir çember” olarak nitelmiştir (Marx ve Engels, 1976, c. 3, s. 46).

Tabii, klasik sosyolojiye ait söz konusu ön yargılar Amerikan sosyolojisiyle sınırlı olmamıştır. Sovyet kaynaklarında Max Weber'in nasıl değerlendirildiği ile ilgili olarak, sınırlı sayıda İngilizce'ye çevrilmiş resmi sosyoloji kitaplarına başvurulabilir. Örneğin, G. Osipov tarafından kaleme alınan *Sosyoloji: Kuramsal ve Yöntemsel Sorunlar* başlıklı eser, sosyolojinin temel kavramlarını ve tanınmış isimlerini ele almasına karşın Weber'in eserlerine tek bir atıf içermemektedir. Osipov, Sovyet sosyolojisini “Batı sosyolojisi” diye adlandırılan kategoriden ayrı tasavvur eder. Dahası aynı yazar, tıpkı Amerikan Soğuk Savaş düşüncesine benzer ve kültür-ekonomi ikiliği üzerine kurulu ön yargı kalıplarına yaslanır: “Batılı sosyologlar, toplumsal yaşantıya kendi kendine gelişen bir tinsel öz şeklinde bakarlar. Dolayısıyla sosyolojiyi, sözde toplumsal olmayan etkenlerden, özellikle de toplumsal etkileşim üzerinde etkisiz olarak addettikleri ekonomik etkenlerden arındırmayı arzularlar (Osipov, 1969, s. 71).” Benzer şekilde, *Klasik Sosyolojinin Tarihi* adlı Sovyet eseri, burjuvazinin savunucusu olarak Weber'in kuramsal yaklaşımını “ikircikli” olarak kötüler (Haidenko, 1989, s. 304). Johannes Weiss (1985), dönemin Doğu Avrupa kaynaklarını inceleyerek yukarıdakine benzer bir tablo sunmuştur. Ona göre Weber, Doğu Avrupa'nın temel sosyoloji eserlerinde pek az atıf almıştır. Çünkü hâkim Sovyet paradigması çerçevesinde, Weber'in sosyolojisi “reaksiyoner” ve “kapitalizm yanlısı” bir idealizm felsefesine dayandırılmıştır (Weiss, 1985, 117). İlginçtir ki, Gramsci de Sovyet yazınında benzer bir kaderi paylaşmıştır. Örneğin, Stalin döneminde Gramsci'nin “revizyonist” olarak yaftalandığı bilinir (Dimitrakos, 2002, s. 85).

Yukarıda da tartışıldığı üzere sosyoloji kuramı literatürü, Soğuk Savaş döneminin ön yargılarıyla şekillenen Amerikan ve Sovyet ana akım sosyoloji anlatısının eleştirisine yabancı değildir. Ancak mevcut makale, bu önemli tartışmaya Marx-Weber kutuplaşmasından daha geniş bir boyut getirerek katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Max Weber ve Antonio Gramsci'nin (1891-1937) düşüncelerinin karşılaştırmalı bir incelemesi aracılığıyla makale, Marksizmin “kaba” olarak damgalanan ekonomik maddeciliğiyle Weberci sosyolojinin sözde iradeci idealizmi arasında kurulan ikiliğin yapaylığını somutlamaktadır. Gramsci'nin Marksist düşüncesinde Weber'in sosyolojisinin etkisi yaygınca görmezden gelinmiştir. Gerçekten de, bugüne kadar Weber ve Gramsci ilişkisine atıf yapan literatür son derece kısıtlıdır. Bir kısım araştırmacı, iki düşünür arasındaki benzerlik ve farklılıklara yoğunlaşmıştır (Levy, 1986; Sen, 1985; Shafir, 1985). Diğerleri, neo-Weberci bir Marksizm önermesinde bulunmuştur (Löwy, 1996).

Tabii, Marksizm üzerindeki Weber etkisi Gramsci ile sınırlı kalmamıştır. Bu noktada, çağdaş Marksizmin bir kanalının Weber'den nasıl etkilendiğini anlamak için Michael Löwy'nin çalışmalarına başvurulabilir. Löwy, Ernst Block ve György Lukács'ın 1912-1914 yılları arasında Max Weber çevresinin müdavimleri olarak her pazar ünlü sosyoloğun evini ziyaret ettiklerinden bahseder (Löwy, 2018, s. 116, 137). Weber etkisi altında Lukács, şeyleşme kavramını oluştururken Marx'ın meta fetişizmini Weberci rasyonalite kavramıyla harmanlamıştır (Löwy, 2018, s. 138-139). Bloch ve Walter Benjamin, doğrudan Weber etkileriyle “din olarak kapitalizm” tezine yaslanarak salt Protestanlığın kapitalizmin oluşumunu nasıl kolaylaştırdığını değil, aynı zamanda belli bir süre sonra kapitalizmin kendisinin nasıl başlı başına bir dine dönüştüğünü ele alırlar (Löwy, 2018, s. 116-125). Yine Löwy, Erich Fromm'un kapitalizmin dini dinamiklerini incelerken Weber etkisi altında ödevlere dayalı iş ahlakının toplumda nasıl yer ettiğini açıklamaya giriştiğini anlatır (Löwy, 2018, s. 133-134). Son olarak Löwy, Frankfurt Okulu'nun Weber etkilerinden bahsederken birçok örnek arasında Herbert Marcuse'ninkini gösterir. Marcuse, Weber'e atıfla teknolojik rasyonalite altında bürokrasinin gayrişahsi karakterini açıklamaya girişmiştir (Löwy, 2018, s. 148). Yukarıda tasvir edilen içeriğe dayanarak

mevcut makale ise, sözü edilen düşünsel dirsek temaslarının da ötesine geçerek Weber ve Gramsci arasındaki benzerliklerin, farklılıkların ve etkilenim yönünün yanı sıra her iki düşünürün birbirini tamamlayıcı taraflarına vurgu yapmaktadır. Bu tamamlayıcılığın sosyolojik düşünce geleneğini sağlamlaştırıcı yönüne işaret etmektedir. Ayrıca, Gramsci'nin uluslararası ölçekte pek ilgi görmemiş ve Türkçe'ye ilk kez çevrilen birçok kesiti makaleye dahil edilmiştir.

Mevcut çalışmada ileri sürülen temel sav odur ki Gramsci, klasik sosyolojik düşüncenin ortak mirasının önemli bir temsilcisidir ve bu miras ile çağdaş sosyoloji arasında güçlü bir köprü kurmuştur. Buna bağlı olarak Gramsci'nin eserinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, her türlü siyasal ayrışma ve ön yargıdan yalıtılmış olarak Marx ve Weber'in düşüncelerinin birbirini tamamlayıcı yönünü ortaya çıkaracaktır. Weber ile çarpıcı benzerliklerinin yanı sıra; Gramsci'nin Marx ve Weber etkisi altındaki düşüncesi, politik-ekonomik bir sınıfsal arka planda gelişen kültürel ve diğer öznel etkenlerin toplumsal değişimdeki rolünü anlama çabası etrafında gelişmiştir (Akkaya, 2014; Dural, 2007; Erdem ve Erdem, 2016; Halifeoğlu ve Yetiş, 2013; Yetiş, 2009; Yetiş, 2002). Bu çaba, bugün dahi siyasal sosyoloji tartışmalarının ana eksenlerinden bir tanesini teşkil etmektedir.

Mevcut makale kapsamında öne sürülen bu savlar, bağlamcılık (*contextualism*) ve kavramsal analiz (*conceptual analysis*) diye bilinen yöntemsel yaklaşımlar dahilinde ele alınmaktadır. Bağlamcılık okuluna göre siyasal ve toplumsal düşüncenin gelişimini anlamada, verili metinlerin yaratılmasındaki ekonomik, siyasal ve düşünsel arka planın analizi önemli rol oynar. Örneğin Thomas Hobbes'un *Leviathan* başlıklı eseri, salt yurttaşlık hak ve görevleri üzerine bir metin olarak değerlendirildiğinde tam olarak anlanamaz (Blau, 2017). Hobbes'un *Leviathan*'daki düşüncelerinin oluşumu, ancak ve ancak bu eserin yazılma döneminde yaşanan İngiliz sivil savaşının etkileri ve Hobbes'un Aristo karşısında konumlanan düşünsel birikimi hesaba katıldığında anamlanacaktır. Dolayısıyla bağlamcılık, inceleme altındaki düşünürlerin kuramlarının ardında yatan anlam ve gerekçelendirmeleri, bunların oluşumunu etkileyen tarihsel koşullar ışığında ele alır (Blau, 2017).

Kavramsal analiz yöntemine gelindiğinde ise söz konusu tarihsel koşulların verili kuramlara etkilerini anlamada, analiz birimi olarak kavramlara yoğunlaşmak faydalı olacaktır. Çünkü kavramlar, kuramların temel yapı taşıdır. İşte bu noktadan yola çıkan kavramsal analiz, karmaşık kuramları basit bileşenlerine ayırmaya yarar. Karşılaştırmalı bir kavram analizinde, ilk olarak anahtar kavramsal tanımlamaların benzerlik ve farklılıkları araştırılır. Daha sonrasında ise öne çıkan kavramlar arasındaki ilişkinin kuramsal düşüncedeki yeri incelenir. Bu sayede kavramsal belirsizliklerin ve yanlış anlamaların giderilmesi beklenir (Olsthoorn, 2017).

Bağlamcı bir çerçevede kavramsal analiz yöntemini uygulayan mevcut çalışma, Weber ve Gramsci'nin düşüncesini şekillendiren tarihsel koşulları ve siyasal arka planı betimlemektedir. Bismarck ve Mussolini döneminin Weber ve Gramsci'nin düşüncelerine etkisine kısaca değinilmektedir. Ayrıca, her iki ismin düşüncesinde paylaşılan kültür vurgusu ile aydın ve liderlik/otorite eleştirisine yoğunlaşmaktadır. Bağlamcı yöntemin işaret ettiği siyasal düzlemde; Weber'in bu konularda vurgusunun, daha çok, kaba olarak nitelendiği Marksist maddecilik anlayışının eleştirisine dayandığı söylenebilir. Gramsci'nin vurgusunun ardında ise, İtalyan komünizmi içerisinde, özellikle de Amadeo Bordiga ile yürüttüğü tartışmalar yatmaktadır (Erdem, 2015; Erdem ve Erdem, 2016). Nasıl ki Weber, Marx'ı sözde kaba yaklaşımdan dolayı eleştirmişse; Gramsci de Bordiga'yı mekanik, tepeden inmece ve ekonomist bir Marksizm yorumuna sahip olmakla itham etmiştir. Bordiga'nın liderlik karizması, dışa kapalı, aşırı bürokratik bir parti savunusu ve ekonomik koşulların devrimi kendiliğinden bir şekilde kolaylaştıracağına inancı Gramsci'nin eleştiri oklarının hedefi olmuştur (Sassoon, 1987). Bütün bunları göz önünde bulundurarak karizmatik liderlik, bürokrasi, Weberci meşruiyet (*legitimacy*) ve Gramscici hegemonya karşılaştırması ile aydınların önderlik rolü, burada uygulanan kavramsal analizin ana eksenini oluşturmaktadır.

Makalenin ilk kısmı, sosyolojinin doğuşunu hazırlayan tarihsel koşullara ve Gramsci'nin üzerindeki Weber etkisinin düşünsel temellerine ayrılmıştır. İkinci kısım, sınıf oluşumu, meşruiyet ve hegemonya kavramları üzerinden Weber ve Gramsci'nin karşılaştırmalı incelemesine girişmektedir. Weber'de yer

alan siyasal olgunluk, meşruiyet, kültürel birlik ve prestij vurgusu, Gramsci'nin hegemonyasıyla karşılaştırılmaktadır. Toplumsal değişimi anlamada sınıfsal oluşum süreçlerinin anlama gereğinin hem Weber'in hem de Gramsci'nin düşüncesini nasıl şekillendirdiği tartışılmaktadır. Üçüncü kısım, bu karşılaştırmalı analizi aydınların toplumsal değişimdeki rolüne doğru genişletmektedir. Karizma ve bürokrasi de, üçüncü kısmı şekillendiren başlıca kavramlar arasında yer almaktadır.

2. KLASİK SOSYOLOJİNİN ORTAYA ÇIKIŞININ TARİHSEL KOŞULLARI VE GRAMSCI'DE WEBER ETKİLERİNİN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

Klasik sosyoloji, sını kapitalizmin toplumda yarattığı derin sancılara yönelik düşünsel bir tepki olarak gelişmiştir (Kon, 1989, s. 14-15). Sosyo-ekonomik koşulların bireyi insanlıktan uzaklaştırıcı etkisi ve yabancılaşma fenomeni, Marx'tan Durkheim ve Weber'e kadar klasik sosyolojinin kurucu babalarında paylaşılan bir endişedir. Bunlar kadar önemli bir diğer etken de, modern işçi sınıfının tarih sahnesine çıkması ve bu gelişmenin yarattığı siyasal çalkantılardır (Callinicos, 1999, s. 124-25). Her ne kadar sosyolojinin kurucu babaları, birtakım ortak endişeler paylaşmış olsalar da; kullandıkları analiz yöntemleri ve toplumu iyileştirmek için ileri sürdükleri çözüm önerileri konusunda ayrışma yaşamışlardır (Haidenko, 1989; Kon, 1989, s. 15). Karl Marx, işçi sınıfının yanında yer almış ve sını kapitalizmin yarattığı toplumsal hastalıkların ancak ve ancak devrimci yöntemlerle çözülebileceğine inanmıştır. Marx'tan sonra gelen sosyoloji kuramı, neredeyse olduğu gibi onun eserleri ile girişilen bir siyasal polemik biçimine bürünmüştür. Max Weber'e gelindiğinde; o da, kendi siyasal konumunu açık bir şekilde dile getirmekten geri durmamıştır: "Ben, burjuva (*burgerlich*) sınıflarının bir mensubuyum. Kendimi burjuva gibi hissediyorum ve bu sınıfın görüş ve ideallerini paylaşacak şekilde büyütüldüm" (Weber, 1994, s. 23).

Marx ve Weber'in birbirine zıt siyasal konumlanışlarına karşın, bu iki düşünürün getirdiği kuramsal katkıların zorunlu olarak birbirini karşılıklı dışarlayan ve uzlaşmaz bir niteliğe sahip olduğu söylenemez. Tersine, iradeden bağımsız bir şekilde, Marx ve Weber'in birçok katkısının birbirini tamamlayıcı yönde geliştiğini savlamak mümkündür. Ne var ki Marx'ı Weber'in karşısına koyup yarışırma geleneği,

ağırlıklı olarak dünyayı Weber ve Durkheim ile tanıştıran Amerikan Soğuk Savaş akademisinin ön yargılarla dolu müdahalesine dayanmaktadır. Aynı zamanda Weber de, Marx'ın kendisine ön yargılı yaklaşmış ve Marx'ı eleştirirken onun eserlerine doğrudan atıfta bulunmak yerine ekonomik belirlemci yorumlara sahip Marksistlerin eserlerine gönderme yaparak tarihsel maddecilik üzerine dolaylı ve yüzeysel çıkarımlarda bulunmuştur (Antonio, 1985; Appelrouth ve Edles, 2008). Tabii, Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında Marx yanlısı akademisyenleri ise gösterdikleri tek yanlı tepkiyle sosyolojide siyasal ön yargı geleneğinin kemikleşmesine katkıda bulunmuşlardır (Zeitlin, 1981).

Her ne kadar az bilirse ve birçokları tarafından şaşırtıcı bulunsa da; Antonio Gramsci'nin başka birçok düşünürle birlikte Weber'den esinlenen kuramsal yaklaşımı, Marx ve Weber'in sosyolojik düşünce okulunun birbirini tamamlayıcı niteliğine somut bir örnek teşkil eder. Gerçekten de Gramsci; Marx'ın düşüncesinin olanaklarını genişletme niyetiyle, hem Weber'in kendisinden de esinlenen hem de Weber'in kuramsal yaklaşımını andıran açılımlarda bulunmuştur. İlginçtir ki genel olarak Marksizm, Weber etkisine pek de yabancı olmamıştır. Örneğin Michael Löwy, “Weber’i ilk ciddiye alan ve ondan ilk esinlenen” (Löwy, 1996, s. 432) Marksist olarak Georg Lukács’ı (1855–1928) göstermiştir, ancak Lukács’a yoğunlaşırken Gramsci üzerine derinlemesine eğilmemiştir.

Esasında Gramsci'nin; Weber'in eserlerine, özellikle de *Yeniden İnşa Edilen Almanya'da Parlamento ve Hükümet* (1918) adlı eserine aşına olduğu pek de sır değildir. Hatta Gramsci, karizmatik liderleri eleştirisini Weber'den almış ve Weber'in üç meşruiyet modeline dayandırmıştır (Bellamy ve Schechter, 1993, s. 189, dipnot 62; Levy, 1986, s. 388). Gramsci'nin, Weber'in ismini ilk olarak Piero Gobetti ve Guido Dorso gibi liberal isimlerin eserlerinden duyduğu bilinmektedir. Dahası, Gramsci'nin *Hapishane Defterleri*'nin Weber'e atıflar içerdiği malumdur, ancak birçok sosyoloğun dikkatinden kaçmıştır (Levy, 1986, s. 383). Gramsci, burada Weber'in üç farklı eserine atıfta bulunmuştur: *Yeniden İnşa Edilen Almanya'da Parlamento ve Hükümet; Ekonomi ve Toplum; Protestan Etiği ve Kapitalizmin Ruhu* (Levy, 1986, s. 389). Hatta Gramsci, Weber'in öğrencisi Robert Michels'in siyasal partiler üzerine savlarına doğrudan değinmiştir. Weber'in bürokrasi üzerine kötümserliğini paylaşan Michels, “oligarşinin demir

kanunu” önermesini ortaya atıp şu bilindik özdeyişi literatüre kazandırmıştır: “Örgüt diyen, aynı zamanda oligarşi der! (Michels, 1949, s. 401)” Gramsci, Michels’in kötümserliğini reddetmiş ve örgütsel yapıların oluşumunun başta tarihsel, ideolojik ve kültürel olmak üzere birçok etkene bağlı olduğunu vurgulamıştır. Başka bir deyişle Gramsci, örgütlerin demokrasiden vazgeçerek doğası itibarıyla oligarşik bir yapıya evrilmek zorunda olduğu savını doğru bulmamıştır. Örgütleri anlamak için örgütün iç dinamiklerini incelemenin önemine ve demokratik-katılımcı mücadelenin gereğine vurgu yapmıştır (Gramsci, 2012b, s. 150-151, 204, 430). Gramsci'nin, Michels eleştirisi bir yana; ilerleyen kısımlarda ayrıntılı bir şekilde inceleneceği üzere bürokrasi tehlikesine olan vurgusu, doğrudan Weber ve Michels esintili bir vurgudur (Levy, 1986; Schwarzmantel, 2015). Dolayısıyla Weber ve Gramsci, kapitalizm altında yaşanan benzer toplumsal sorunlara farklı bir yöntemsel düzlemde, ancak benzer bir kuramsal çerçevede yaklaşan düşünürler olarak değerlendirilebilirler (Shafir, 1985).

3. WEBER VE GRAMSCI'DE TOPLUMSAL SINIF, MUŞRUIYET VE HEGEMONYA

İlk olarak hatırlanmalıdır ki, toplumsal sınıf kavramı Weber'in sosyolojisinde ayrıcalıklı bir yer kaplamaktadır (Weber, 1994, s. 21). Weber, bazı yerlerde sınıfsal kuvveti “siyasal olgunluk” (*political maturity*) kavramı ile açıklamayı önermiştir. Ona göre siyasal olgunluk, verili bir sınıfın dar çıkarlarının toplumun bütününe genel çıkarları şeklinde yansıtılabilme yetisine tekabül etmektedir. Bu anlamda siyasal olgunluk, Gramsci'nin hegemonya önermesiyle büyük ölçüde benzeşmektedir (Weber, 1994, s. 20-21):

Ekonomik milliyetçiler olarak bizler; millete liderlik eden ya da etmeyi arzulayan sınıfları, egemen olarak adlandırdığımız tek bir siyasal ölçüte dayanarak değerlendiririz. Bizi ilgilendiren, onların siyasal olgunluğu, yani milletin baki ekonomik ve siyasal gücüne yönelik çıkarlarını idrak etme ve bu çıkarları her ne koşulda olursa olsun her şeyin üzerinde tutma yetisidir. Verili bir sınıf; kendi çıkarları saf bir şekilde milli gücü sağlamaya yönelik baki

çıkarlarla örtüşecek şekilde genel çıkarlarla özdeşleştiğinde, aynı zamanda kader tarafından ödüllendirilmiş demektir (Weber, 1994, s. 20-21).

Yine Gramsci'nin hegemonyasını andıran bir şekilde, Weber'in hakimiyet ((*domination*)) ve gönüllü rıza ((*voluntary compliance*)) tanımları bu bağlamda bahse değerdir. Weber'in "kendi iradesini diğer insanlar üzerinde uygulama olasılığı" (Weber, 1978, s. 942) olarak tanımladığı hakimiyet kavramı, en genel haliyle "güç" ((*power*)) anlamını karşılamaktadır. Ancak Weber'e göre hakimiyet, salt kaba kuvvetle sağlanamaz. Tersine, bir önceki kısımda bahsi geçen üç meşruiyet biçiminden birine ya da bunların farklı derecelerdeki bileşimine dayanır. Meşruiyet, "meşru bir düzenin varlığına inancın" (Weber, 1978, s. 31) siyasal ve kültürel düzlemdeki yaygınlığına bağlıdır. Weber'e göre geleneksel, karizmatik veya rasyonel-legal otorite altında toplum mensuplarının gücün meşruiyetine ikna olması hâkimiyetin ön koşuludur (Weber, 1978, s. 213, 15, 953-54): "... dolayısıyla, her sahici hakimiyet biçimi asgari düzeyde bir gönüllü rıza, yani (art niyet ya da sahici kabullenmeye dayalı bir) itaat etme merakı içerir (Weber, 1978, s. 212)."

Üç meşruiyet biçiminden bir tanesi olarak geleneksel otorite; patrimoniyal, teokratik ve benzeri yönetimlerin kişi, gelenek ve din merkezli meşruiyetine dayanır. İkinci olarak karizmatik otorite ise siyasal hakimiyetin liderlerin istisnai kişisel niteliklerine göre meşrulaşmasını betimler. Weber, karizmayı "bireysel olarak bir şahsı sıradan insanlardan ayıran ve onun doğa üstü ya da en azından bazı özel istisnai güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan belli bir nitelik" şeklinde tanımlamıştır (Weber, 1964, s. 358; Weber, 1978, s. 241). Üçüncü olarak rasyonel-legal otorite, hukukun üstünlüğüne ve bürokrasinin gücüne inanç üzerine kuruludur (Weber, 1978). Bu otorite biçiminde, yazılı kurallara tabi disiplin ve hesaplama esastır (Weber, 1958, s. 253-54, 294-95). Yönetim, liyakat ve ehliyete dayalı bir hiyerarşik düzen içerisinde işler. Geleneksel otoritede egemen olan gelenek ve görenekler, kayırmacılık ve duygusal dayanışma güdülerinin rasyonel-legal otoritede yeri yoktur (Weber, 1964, s. 330-34; Weber, 1965, s. 3; Weber, 1978, s. 213).

Weber'in düşüncesinde yer alan siyasal olgunluk ve meşruiyet kavramları, Gramsci'de karşılığını hegemonya kavramında bulur. Gramsci, hegemonyayı "hegemonya altına alınmış toplulukların etkin ve pratik katılımı"na dayalı bir "kültürel, ahlaki ve ideolojik liderlik" şeklinde tanımlar (Gramsci, 2000, s. 423-24). Hatta, Weber'deki genel çıkar vurgusu Gramsci'de de yer alır: ". . . hegemonya, hegemonya altına alınacak toplulukların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını ve belli bir denge tavizinin verilmesini varsayar . . ." (Gramsci, 2012b, s. 161).

Hegemonyada, zor kullanımından ziyade rızanın kendiliğindenliği esastır (Ataay ve Kalfa, 2008; Halifeoğlu ve Yetiş, 2013; Yetiş, 2009; Dural, 2007). Gramsci'ye göre ancak ve ancak rıza sayesinde "sosyokültürel bir birlik" (*cultural-social unity*) anlayışı oluşturulabilir: "Kitlelerin çoğunluğu tarafından, esas olarak hâkim topluluk tarafından dayatılan yaşam biçimi lehine verilen rıza: bu rıza; tarihsel olarak, üretimdeki konumu ve işlevi sayesinde hâkim olan topluluğun prestijinden (ve bundan doğan güvenden) kaynaklanır (Gramsci, 2012b, s. 12)."

Tıpkı meşruiyet ve hegemonya benzerliğinde olduğu gibi kültürel birlik ve prestij kavramları da, hem Gramsci hem de Weber'de öne çıkan kavramlardır. Weber, kültürel birlik ve prestijin "doğrudan ekonomik çıkarlar"dan farkını vurgular:

Siyasal yapıların gücü, belirli bir iç dinamiğe sahiptir. Bu güce dayanarak, (bir örgütün) üyeleri özel bir prestij iddiasında bulunabilir ve onların bu iddiaları güç yapılarının dıştaki gidişatını etkileyebilir... siyasal gücün kullanımından geçimini sağlayan katmanların arasında doğal varlığını sürdüren ekonomik çıkarlara ek olarak ve bunların ötesinde; prestij mücadelesi, bütün güç yapılarıyla ve dolayısıyla bütün siyasal yapılarla alakalıdır (Weber, 1958, s. 159-60; Weber, 1978, s. 910-11).

Weber, prestij kavramını millet oluşumuyla ve emperyalist emellerle bağdaştırmıştır. Ancak aşağıdaki kesitte, Weber'in "dolaylı" ve "kısmen ideolojik" olarak adlandırdığı çıkarlar, Gramsci'nin kültürel hegemonya tanımıyla örtüşmektedir:

... Doğrudan maddi ve emperyalist çıkarlara ek olarak, bir de; verili bir yönetimde birçok şekilde entelektüel olarak ve tabii varoluşu gereği ayrıcalıklı konumdaki katmanların kısmen doğrudan ve maddi ve kısmen ideolojik çıkarları bulunmaktadır. Bunlar, özellikle, kendilerini verili yönetimin mensupları arasında yaygın belirli bir kültürün belirli hissedarları olarak gören kişileri kapsamaktadır. Bu çevrelerin etkisi altında, gücün çıplak prestiji, engel olunamaz bir şekilde başka prestij biçimlerine ve özellikle bir millet fikrine dönüşür (Weber, 1958, s. 172; Weber, 1978, s. 922).

Weber, Parsons ve benzerlerinin yansıttığının aksine katıksız bir felsefi idealist sosyolog olmaktan uzaktır. Tersine Weber'in düşüncesi, Marx'inkini andıran bir felsefi maddeciliğe de eğilimlidir. Nitekim Weber'in yukarıda tartışılan kesitlerinde, prestij sahibi katmanların doğaları gereği ekonomik bir güce sahip olduğu düşüncesi hakimdir. Aşağıdaki kesit ise Weber'in ekonomi merkezli bakış açısının bir başka teyidini sağlamaktadır. Dolayısıyla Weber ile Gramsci'nin düşüncelerinin çeşitli bakımlardan birbiriyle uyduğu ve birbirini tamamlayabildiği savlanabilir:

Tarih boyunca, herhangi bir sınıfın siyasal liderliğe aday olduğuna inancını uyandıran, ekonomik güce sahip olmak olmuştur. Ekonomik olarak gerileyen bir sınıfın siyasal yönetimi milletin çıkarları açısından tehlikelidir ve bu çıkarlarla uyumsuzdur. Ancak, bundan daha tehlikeli olan bir şey vardır ki o, ekonomik gücü elde etmekte olan bir sınıfın devletin yönetimini alacak düzeyde bir siyasal olgunluğa erişmemiş olmasıdır (Weber, 1994, s. 21).

Bu sınıf merkezli ve maddeci olan, ancak ekonomik belirlenimcilikten uzak bakış açısı, Gramsci'nin Marksizmiyle benzeşmektedir. Aradaki en önemli fark; Weber'in sınıf analizinde kendisiyle özdeşleştirdiği burjuvaziye konu etmesi ve Gramsci'nin ise kendisiyle özdeşleştirdiği işçi sınıfına yoğunlaşmasıdır. Weber'e koştur şekilde Gramsci, işçi sınıfının siyasal yükselişinin hem etik-siyasal hem de ekonomik olması gerektiğini vurgular: “. . . Hegemonya, etik-siyasal olduğu gibi, aynı zamanda da ekonomik olmalıdır; ekonomik etkinliğin belirleyici çekirdeğinde liderlik eden topluluk tarafından belirleyici işleve dayanmalıdır (Gramsci, 2000, s. 211).”

En son tahlilde, Weber ve Gramsci'nin sınıf merkezli yaklaşımlarında hem ekonomik hem de kültürel ve siyasal gücün önemini tanımları, Marx'ın sınıf oluşumu kuramını akıllara getirmektedir. Marx'ın düşüncesinde, tıpkı Weber'de olduğu gibi sınıflar önceden verili topluluklar değildir. Tersine sınıflar, ekonomik bir temel üzerinden çeşitli siyasal ve kültürel etkenlerin aracılığıyla meydana gelirler. Marx, bu durumu, kavramsal olarak “kendi içinde sınıf” ve “kendi için sınıf” ayrımını yaptığı *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde betimlemiştir, ki bu betimleme Gramsci'de daha da derinleştirilmiş ve kültürel düzleme aktarılmıştır:

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir... Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde bu yığın birleşir ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır (Marx ve Engels, 1976, c. 6, s. 211).

Marx'ın betimlemesine benzer bir şekilde, Weber de, “sınıf birliğinin oldukça görece ve değişken” (Weber, 1964, s. 424-25) bir niteliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Weber'e göre, sınıfı mensupları arasındaki ekonomik bağ, kendiliğinden bir şekilde topluluk bağlarına dönüşmez: “Sınıflar, birer topluluk değildir. Sadece, toplumsal eylem için olası ve olağan bir temel teşkil eder (Weber, 1978, s. 927).” Bir başka deyişle, “sınıfı toplulukla bağdaştırmak kavramsal olarak bir çarpıtmadır” (Weber, 1978, s. 930). Tabii, Weber burada esasında Marx'ı ekonomik belirlenimcilikle ve sınıfı toplulukla eşitlemekle suçlamaktadır. Ancak gerçekte Marx da, tıpkı Weber gibi sınıfların yaygın ama potansiyel bir toplumsal eylem kaynağı olduğuna inanmıştır.

Weber için sınıf temelli toplumsal eylem “genel kültürel koşullara” (*general cultural conditions*), özellikle de “entelektüel biçimdeki” (*general cultural conditions*) koşullara bağlıdır (Weber, 1978, s. 929). Weber, bu koşulları “statü durumları” (*status situations*) olarak adlandırır. Statü, “kimi toplulukların olumlu ya da olumsuz toplumsal onur kazanması olasılığıyla” ilgilidir (Weber, 1958, s.

193, 300; Weber, 1978, s. 306). Tabii paylaşılan yaşam standartları, tüketim biçimleri ve eğitim seviyesi; toplumsal onuru etkileyen başlıca özelliklerdir.

Gramsci'nin sınıf oluşumu tanımı, Weber'in kültürel sınıf oluşumu betimlemelerine şaşırtıcı bir şekilde benzer. Gramsci'ye göre, sınıf oluşumu, “çözülme ve yeniden birleşme, ayrılma ve yeniden yapılanma”dan (Gramsci, 1978, s. 33) oluşan siyasal ve kültürel bir süreçtir. Bu anlamda Gramsci, Weber'in sınıfları değişken bir oluşum olarak nitelemesiyle hemfikirdir. Gramsci, sınıf oluşumunun salt ekonomik bir içeriğe sahip olmadığını ve kültürel-egitimsel bir dönüşüme bağlı olduğunu açıkça belirtir:

Ekonomik bir olgu olarak sınıf, kendisini bireysel istençten ayrı olarak güçlendirir... Ancak, ekonomik bir olgu olarak ve nesnel bir nedenin etkisi olarak ele alındığında, sınıf gücü siyasal bir değere sahip değildir. Sınıfsal bir değer haline gelmesi için, bu gücün belirli bir siyasal amaç uğruna örgütlenmesi ve disiplin altına girmesi gerekir. . . . Gülnüş varsayımlara sahip olmaksızın ve de korkakça görevden kaçınmaksızın, sınıfı tinsel olarak daha iyi örgütleyelim ve daha iyi eğitelim (Gramsci, 1975, s. 63). . . . Siyasal etkinliği belirleyen ekonomik yapıdan ziyade bu yapının ve bu yapıyı idare eden kanunların nasıl yorumlandığıdır (Gramsci, 2000, s. 46).

Bu anlamda Gramsci, devrimleri kültürel “değerleri yenileme” (*replacing values*) (Gramsci, 1975, s. 37) eylemi olarak betimler. Devrimler, “entelektüel ve ahlaki yenilenme” amacını “ekonomik bir reform programı”na bağlamalıdır (Gramsci, 2000, s. 243): “Devrim, salt bir iktidar sorunu değildir. Aynı zamanda, insanların davranışında, yani ahlaki bir devrim yaratması gerekir” (Gramsci, 1994, s. 31). Dolayısıyla, devrimler “müşterek yaşam için yeni kurallar geliştirme, yeni girişimler başlatma, insanları sorumluluğa, ön yargısızlığa ve kişisel çıkar beklemeksizin inisiyatif geliştirme fikrine alıştırmaya” amacını gütmelidir (Gramsci, 1975, s. 62).

4. WEBER VE GRAMSCI'DE AYDINLAR İLE LİDERLİK ELEŞTİRİSİ

Hem Weber hem de Gramsci'yi ortak noktada buluşturan bir diğer özellik, onların sosyokültürel değişimde aydınlar ve liderlik etkenine bağladıkları önemdir. Her iki isim de, Marksizmin mekanik yorumlarından duydukları rahatsızlık sonucu bu etkenlere yoğun ilgi göstermeye başlamıştır. Weber'in bilindik Marx eleştirisinin yanı sıra, Gramsci'nin İtalyan komünist hareketi dahilinde yürüttüğü tartışmalar burada bahsi edilmeye değerdir, ki bu tartışmalar Weber'in ekonomizm, bürokrasi ve karizma eleştirileriyle de yakın bir şekilde örtüşmektedir. 1920'lerin ilk yarısına kadar İtalyan Komünist Partisi'nin önde gelen liderlerinden olan Bordiga ile girdiği tartışmalar, Gramsci'nin kuramsal çalışmalarına önemli ölçüde yön vermiştir (Erdem, 2015; Erdem ve Erdem, 2016). Aşırı sol görüşleriyle tanınan Bordiga, yüksek karizmasıyla; kalemi kuvvetli ancak dış görünüş ve hitabet bakımından zayıf Gramsci'ye karşı parti içerisinde önemli bir muhalefet unsuru teşkil etmiştir. Dahası Bordiga, dış unsurlara kapalı, dar kadrolara dayalı, aşırı merkeziyetçi ve saf bir parti örgütlenmesini savunmuştur. Ekonomik koşulların en nihayetinde kötüleşerek devrimci bir durum yaratacağına inandığından, partinin geniş kitlesel açılımına da karşı çıkmıştır. Gramsci ise Bordiga'nın bürokratik ve tepeden inmece, inisiyatif yoksunu, kitlelerden kopuk ve ekonomik indirgemeci örgütlenme anlayışına karşı çıkmıştır. Ekonomik koşulların kötüleşmesini beklemeksizin uzun vadeli bir hegemonya mücadelesinin önemini vurgulamış ve bu mücadelede aydınların rolünün büyük olduğunda ısrar etmiştir (Akkaya, 2014; Drake, 2003; Sassoon, 1987; Yetiş, 2002; Yetiş, 2009; Dural, 2007).

Tıpkı Gramsci'de olduğu gibi Weber, hakimiyet kurmak için rızanın kazanılmasında aydınlara birincil bir rol atfeder. Aydın ve lider kavramlarını sık sık birlikte kullanan Weber, Kalvinizmin ve Lüterciliğin yükselişinde aydın liderlerin önemini altını çizmiştir (Weber, 1978, s. 500-01). Weber, aydınları, "özellikleri itibarıyla 'kültürel değerler' olarak değerlendirilen birtakım edinimlere özel erişime sahip olan ve bu sayede bir 'kültür camiası'nda liderliği ele geçiren insanlar topluluğu" (Weber, 1958, s. 176) şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım, şaşırtıcı bir şekilde Gramsci'nin "toplumsal hegemonya ve devlet hakimiyetinin örgütçüleri" (Gramsci, 2012b, s. 12-13) olarak nitelediği organik aydınlar tanımını

andırır. Gramsci'ye göre, “aydınlar, toplumsal hegemonya ve siyasal hükûmetin madun işlevlerini yerine getiren egemen topluluk ‘vekilleri’dir (Gramsci, 2012b, s. 12).”

Weber, otoriteye yansıyan meşruiyetin üç biçiminin liderliği ilerletici etkisine ek olarak, topallaştırıcı etkisine de değinmiştir. Örneğin Weber, karizmatik liderliği Sezarcı (*Caesarist*) bir yönetim biçimiyle bağdaştırmış ve bu yönetim biçimini rasyonelliğe karşı potansiyel bir tehdit olarak nitelemiştir (Weber, 1958, s. 202, 45-47, 50; Weber, 1978, s. 244, 46). Weber'e göre karizmatik liderlik ya da Sezarcılık; kişisel fedakârlık, mahremiyet ve kahramanlık gibi değerleri öne çıkarır (Weber, 1965, s. 3). O nedenle bu liderlik biçimi doğası gereği bir istikrarsızlık unsuru teşkil eder. En nihayetinde karizma, “ya gelenekselleşir veya rasyonelleşir ya da ikisinin bileşimi halini alır” (Weber, 1978, s. 246). Legal-rasyonel liderlik de, potansiyel olarak aşırı bürokratikleşme eğilimine sahiptir. Bu eğilim, yönetimde atama ilkesini hâkim kılarak seçilmişlerin gücünü kısıtlayabilir (Weber, 1964, s. 335).

Weber, legal-rasyonel ve karizmatik liderliğin eleştirisinde, Almanya'yı birleştiren lider Bismarck'ın döneminden (21 Mart 1871-20 Mart 1890) etkilenmiştir. Weber, bir milliyetçi olarak modern Almanya'nın birleşmesi açısından Bismarck'ın tarihsel rolünü sezmiş ve entelektüel derinliği ile taktik becerilerine hayranlık duymuştur. Ancak, özellikle 1890'lara doğru Bismarck, artan otoriter yaklaşımıyla Weber'in sert eleştirilerinin hedefi olmuştur (Baehr, 1988, s. 150-151, 154-155). Weber'e göre Bismarck'ın karizmatik liderliği altında sürdürülen otoriter pratikler, örneğin işçilerin radikalleşmesiyle sonuçlanan baskıcı 1878 Anti-Sosyalist Kanunlar, uzun vadede Almanya'ya pahalıya mal olmuştur. Bağımsız siyasal irade ve kültürlerin oluşumu engellenmiştir (Weber, 1978, s. 190-92). Dahası, 1890 yılında Bismarck'ın istifası, yine Weber'e göre Alman bürokrasisini eskisinden çok daha güçlü konuma getirmiştir (Weber, 1978, s. 1404-05, 53). Bu gelişmelere karşı Weber; “bürokrasinin her yere nüfuz eden gücüne karşı bir güç” (Weber, 1978, s. 1392, 406) olarak hizmet verecek demokratik bir meclis ve siyasi parti sisteminden yana tavrını ortaya koymuştur. Weber'in düşüncesinde, ancak böyle bir sistem, liderlerin hesap verebilirliği ve meclisin bürokrasiyi denetim altına tutabilme kabiliyeti üzerinden siyasal düzenin meşruiyetini kalıcı bir şekilde sağlayabilirdi (Weber, 1978, s. 1408).

Esasında, Gramsci'nin bürokratik ve karizmatik liderlik pratiklerini eleştirisi de Weber'inkine oldukça benzer bir mantık üzerine kuruludur. Gramsci, özellikle sendikalar ve komünist partisi içerisinde bürokratikleşme eğilimlerini tehlikeli bulmuştur: “Ne kadar korkunç bir yanılsamadır! Sendika liderleri hiçbir zaman sınai becerileri sayesinde değil, ancak yasal, bürokratik ve topluluk içerisinde konuşma kabiliyetleri sayesinde seçilmişlerdir” (Gramsci'nin sendikacılık üzerine savlarının tamamı için bakınız: Gramsci, 1978, s. 75-76, Gramsci, 1994, s. 123). Sendika reformizmi ve oportünizmi, Gramsci'nin gözünde sendika liderlerinin dar bürokratik çıkarların peşinden koşmasından kaynaklanmaktadır ve bu durum, işçi sınıfı içerisinde talepleri “günlük geçim” taleplerinin ötesine geçmeyen bir işçi aristokrasisi yaratmaktadır (Gramsci, 1992, s. 189; Gramsci, 1994, s. 127).

Dahası, komünistler arasında “bürokratik merkeziyetçi” siyasal çizginin güç kazanması, komünist hareket içerisinde tartışma kültürünü ortadan kaldırmakta ve stratejik hatalara açık tek yanlı yürütme mekanizmalarının etkisini güçlendirmektedir (Gramsci, 1959, s. 153). Gramsci, bunun sonucunda komünist hareketin “siyasal toyluğa” (*political immaturity*) itildiğini ve “tabanda inisiyatif ve sorumluluğun yok olduğunu” (Gramsci, 1992, s. 189) belirtmekten geri durmamıştır. Aslında bu endişeler, Weber ve onun öğrencisi Michels'in bürokrasiye atfettiği tehlikelerle birebir örtüşmektedir:

Bürokrasi, gelmiş geçmiş en tehlikeli ifadeye sahip bir geri kafalılık ve tutucu güçtür. Eğer bürokrasi kendi ayakları üzerinde duran ve kitle üyelerinden bağımsız bir hisse sahip yekpare bir biçim kazanırsa, o zaman parti de çağdışılaşmış bir hal alıp çıkar ve ani kriz anlarında toplumsal içeriğini kaybederek havada asılı bir şekilde durmaya terkedilir (Gramsci, 1992, s. 211).

Mussolini döneminin de acısını birinci elden çekmiş olan Gramsci (Erdem, 2015; Erdem ve Erdem, 2016), tıpkı Bismarck'ı eleştiren Weber gibi karizmatik liderleri “kader insanları” (*men of destiny*) diye küçümser (Gramsci, 1971, s. 210). Oldukça ilginç bir şekilde, bu eleştirisini sürdürürken de, tıpkı Weber gibi “Sezarcılık” terimini kullanır ve karizmatik liderliği tarihte “büyük ve kahraman kişilikler” olarak değerlendirilen Sezar, 1. Napolyon, 3. Napolyon ve Cromwell gibi liderlerle bağdaştırır (Gramsci, 2000,

s. 269). Bürokraside olduğu gibi, karizmatik liderlik altında da, “tutku ve fanatizm” (*passion and fanaticism*); kişiye tapınma ve otoriter pratiklerle birleşerek eleştirel düşüncüyü ve siyasal davaya “manevi inancı” (*inner conviction*) bastırır (Gramsci, 1971, s. 129; Gramsci, 2000, s. 158; Gramsci, 2012a, s. 22). Dahası, siyasal inancın yitimi örgüt içi ilişki ve tartışmaların kişiselleşmesine ve safların bölünmesine yol açar (Gramsci, 2012a, s. 22).

Gramsci, karizmatik ve bürokratik liderlik biçimlerinin örgütleri esir almasını önlemek için “sabit oranlar teoremi”ni geliştirmiştir (Gramsci, 2012b). Bu teoreme göre, aynı anda hem etkin hem de demokratik liderlik mekanizmalarının oluşumu, üç ana unsurun birbiriyle uyumu ve eşgüdümüne bağlıdır. İlk olarak kitle unsurları, meşgul tutulmalı ve demokratik katılıma özendirilmelidir. İkinci olarak ise örgütler, kendi içinde tutarlı ve kararlı bir üst liderlik unsuru oluşturmalıdır. Ancak örgütün sağlıklı işleyişi, kitle ile üst liderlik arasındaki iletişim ile eşgüdümü sağlayacak ve Gramsci'nin ara unsur olarak adlandırdığı örgütleyici bir üçüncü unsurun varlığına dayanır (Gramsci, 2012b). Bu üç unsur arasındaki organik bağ, üst liderliği dışı tamamıyla kapalı bir işleyişe sahip olmaktan çıkarıp değişken dış koşullara uyum sağlayacak esnekliğe kavuşturacak ve üst liderliğin kitle nezdindeki hesap verebilirliğini artıracaktır (Filippini, 2017).

Son olarak kitle siyasetiyle ilgili, Gramsci'nin özyönetim vurgusu dikkate değerdir. Gramsci, 1919-1920 yılları arasında İtalya'da yaşanan fabrika işgallerine bizzat katılmıştır. O dönemdeki yazılarında, dar bir siyasal parti örgütlenmesinin kapitalist toplumun sorunlarını çözmede yetersiz olduğunu belirtmiş ve kitle inisiyatifinde gelişen özyönetim deneyimlerinin, geleceğin eşitlikçi toplumunun tohumlarını kendi içerisinde barındırdığını vurgulamıştır. Gramsci'ye göre özyönetim, işçi sınıfının siyasal ve kültürel eğitimini kendi kendine sürdürmesine olanak tanıyacaktır (Gramsci, 1978; 1994). Tabii özyönetim düşüncesi, Gramsci'nin ilerleyen yıllarda geliştireceği hegemonya kavramının ve bürokratik, karizmatik liderlik biçimlerinin eleştirisinin habercisi olmuştur. İşgallerin sona ermesiyle Gramsci, İtalyan sosyalistlerini ve sendikaları özyönetime gereken desteği vermemekle eleştirmiştir (Schwarzmantel, 2015).

SONUÇ

Batıda toplumsal düşünce; Marx ve Weber karşıtlığı konusunda kültür-ekonomi ikiliği üzerine kurulu Soğuk Savaş ön yargılarından tam olarak kurtulamamış olsa da, gözlerden kaçmayan bir “sosyolojik detant” eğilimine maruz kalmıştır. Tabii “detant” atmosferinin belirgin bir hal almasından da önce, eleştirel sosyoloji alanında Weber'in bürokrasi ve güç kavramlarını Marx ile buluşturan C. Wright Mills'in iktidar seçkinleri kuramı burada anılmalıdır. Mills (1959), Amerikan toplumunun birbirleriyle ilintili olmasına karşın birbirinden bağımsız varoluşa sahip üç farklı zümre tarafından yönetildiğini savlar: askeri, siyasal ve ekonomik seçkinler. Benzer şekilde, Ralf Dahrendorf, Marx ve yapısal işlevselcilik arasında daha esaslı bir bağlantı kurarak sınıf oluşumunda gelir etkeniyle birlikte otorite dinamiklerini bir arada değerlendirmiştir. Buna ek olarak, Marx'ın düşüncesine belirli bir ölçüde sempati besleyen ve bundan etkilenen Anthony Giddens, Marx ve Weber'in düşüncelerinin taban tabana bir zıtlığa sahip olmadığını kabul etmiştir. Ancak, bu iki düşünce arasında “esaslı” ve uzlaştırılabilir bir bağlantı kurulamayacağına direktmiştir (Giddens, 1970, s. 290, 302; Giddens, 2010, s. 373; Schroeter, 1985, s. 8-9; Callinicos, 1985). Giddens'teki Marx-Weber ikiliğinin ötesine geçebilen Pierre Bourdieu'nün çığır açıcı çalışmaları, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik dinamiklerinin kültürel düzlemde sanat ve eğitim gibi alanlarda nasıl yeniden üretildiğine ilişkin önemli katkılarda bulunmuştur. Bu katkılar, sosyolojide Marx ve Weber sentezinin güçlü ve açıklayıcı potansiyelini gözler önüne serer (Bourdieu ve Passeron, 1990). Son olarak, bu bağlamda Marksist sosyolojinin önemli isimlerinden Erik Olin Wright'tan bahsetmek uygun olacaktır. Wright, Weber'in düşüncesinin çağdaş Marksist sosyolojinin oluşumundaki etkisini başlı başına gözler önüne sermektedir. Ona göre, toplumsal sınıfları tam olarak kavrayabilmek için üç farklı düzleme yaslanmak gerekir: a) vasıf, eğitim ve motivasyon gibi ekonomik imkânları belirleyen bireysel etkenler, b) toplumda bu imkânlara belli zümrelerin sahip olmasını sağlayan dışlayıcı imtiyaz mekanizmaları ve c) Marx'ın tasvir ettiği yönde gerçekleşen doğrudan sömürü ve baskı mekanizmaları (Wright, 2015).

Mevcut makale ise, sosyolojide Marx ve Weber arasındaki benzerlik ve geçişlilikten de gücünü alarak, Gramsci ve Weber arasında genel olarak gözlerden uzak kalmış olan ilişkiye yoğunlaşmıştır. Gramsci ve Weber, aynı anda hem birer düşünür hem de birer eylem adamıydılar. Akademik kökenli bir düşünür olan Weber, kendisini Alman Demokratik Partisi'ne mensup liberal-milliyetçi bir siyasetçi haline dönüştürmüştü. Gramsci ise İtalyan komünist hareketinin önemli kuramcı ve önderlerinden biri olarak biliniyordu. Her ne kadar farklı siyasal geleneklere mensup olsalar da, benzer alanlarda çalışmış ve benzer çıkarımlar geliştirmişlerdi. Hatta bu benzerlik; tesadüfi olmaktan öte, Gramsci'nin, literatürde pek az bahsedildiği üzere doğrudan Weber'in düşüncelerinden esinlenmesiyle meydana gelmiştir. İlk olarak her iki isim, toplumsal değişimin dinamikleri üzerine kafa yormuştur. Dahası, Amerika merkezli ana akım Soğuk Savaş sosyoloji geleneğinin yansıttığının aksine, bu dinamiklerin güçlü bir politik-ekonomik ve sınıfsal bir temel üzerinde yükseldiğini vurgulamışlardır. Bununla birlikte, toplumsal değişimin politik-ekonomiye indirgenmesini güçlü bir şekilde reddetmişler ve öznel değişkenlerin rolünü anlamaya çaba göstermişlerdir. Sınıf oluşumu, meşruiyet/hegemonya, liderlik/aydınlar ve karizma/bürokrasi gibi temel kavramlar üzerinden kapitalist toplumun derinlikli bir eleştirisini sağlayarak çağdaş sosyolojisinin önünü açmışlardır. Özellikle siyasal değişimi anlamada, politik-ekonomi ve sınıf analizi geleneğini kültürel sosyolojiyle buluşturarak kapsamlı bir toplum kuramının taşlarını döşemişlerdir.

Bu makalede; bağlamcı bir kavramsal analiz yöntemi kullanılarak, hala etkisi sürmekte olan Soğuk Savaş kökenli siyasal ön yargıların ötesinde, eleştirel sosyolojik düşünce geleneğinin bütünlüklü ve süreklilik arz eden niteliği masaya yatırılmıştır. Yöntemsel olarak, söz konusu düşünürlerin eserlerini şekillendiren siyasal arka plan dahilinde temel kavramsal çözümlerinin birbiriyle ilişkisine yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede, Weber'in dar sınıf çıkarlarıyla genel çıkarların örtüştürülmesi ve gönüllü rıza anlayışının Gramsci'nin çok bilindik hegemonya önermesiyle koşutluğu hemen göze çarpmaktadır. Sınıfsal ilişkilerde, Weber'in, doğrudan ekonomik çıkarların ötesinde, toplumsal prestij üzerinden kültürel üstünlüğün sağlanmasına ilişkin savlarıyla Gramsci'nin sınıf oluşumunun siyasal ve

kültürel anlamda değişkenliğine yönelik saptamaları örtüşmektedir. Her iki düşünür de, sınıfsal hâkimiyet ilişkilerinde aydınların birincil rolünü anlamının önemli olduğuna inanmıştır. Benzer ve kimi zaman birbiriyle tıpatıp aynı kavramlar kullanarak; Sezarcılık olarak niteledikleri karizmatik liderlik biçimlerinin ve aşırı bürokratik mekanizmaların bireysel inisiyatifi, demokratik katılımcılığı ve siyasal olgunluğu geriletip oligarşik yapıları ilerletici etkilerine parmak basmışlardır.

SUMMARY

This article opens up with a critical overview of the Cold War legacy of pitting Max Weber against Karl Marx in sociological thinking. It is argued that this intellectual tradition imposes a dichotomous relationship between Weber's so-called idealism and Marx's "crude" materialism. The introductory section thus proposes a comparative reading of Weber and Gramsci's work in order to transcend this false dichotomy deeply ingrained in sociological theory. It then closes with the outline and the methodological framework of this article. The methodological framework used in this article draws on contextualism and conceptual analysis. Therefore, the comparative analysis of Weber and Gramsci's work is carried out by reference to the economic, political and intellectual background necessary to understand the development of both figures' thought. An important issue of interest here concerns the influence of the era of Otto von Bismarck on Weber's thought and that of Benito Mussolini on Gramsci's thought. Equally important is also Weber's intellectual engagement with crude forms of Marxism and Gramsci's critique of the top-down leadership model that was popular among the Italian communists of his time. From the perspective of conceptual analysis, furthermore, central concepts in Weber and Gramsci's thought are treated as the main unit of analysis. Special attention is then devoted to a comparative analysis that elicits conceptual connections between different concepts such as class formation, legitimacy and hegemony, leadership, intellectuals, charisma, and bureaucracy. The first section following the introduction opens with a description of some of the most significant historical conditions that paved the way for the birth of sociology and explores the intellectual underpinnings of Weber's influence on Gramsci's thought. Particularly, this section refers to Gramsci's use of Weberian texts (*Parliament and Government*, *Economy and Society*, and *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*) as well as his critical engagement with the work of Robert Michels, one of Weber's prominent disciples. In turn, the second section embarks on a comparative study of Weber and Gramsci's thought by reference to the concepts of class formation, legitimacy, and hegemony. The third and final section extends this comparative analysis to the role of intellectuals in social change along with the concepts of charisma and bureaucracy, as were addressed by both Weber and Gramsci.

KAYNAKÇA

- Antonio, J. ve Glassman, R. (1985). Introduction. R. Antonio ve R. Glassman. (Ed.), *A Weber- Marx Dialogue* (s. xi-xx). Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
- Antonio, R.J. (1985). Values, History and Science: the Metatheoretic Foundations of the Weber–Marx Dialogue. R.J. Antonio and R.M. Glassman (Ed.), *A Weber–Marx Dialogue* (s. 255-311). Lawrence KA: University Press of Kansas.
- Akkaya, A. Y. (2014). Antonio Gramsci'de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 21 (1), 35-46.
- Appelrouth, S. ve Edles, L. D. (2008). *Classical and Contemporary Sociological Theory*. United States of America. Pine Forge Press.
- Ataay, F. ve Kalfa, C. (2008). Modern Prens'ten 'Post-Modern Prens'e: Gramsci'nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15 (1), 26-49.
- Baehr, P. (1988). Max Weber as A Critic of Bismarck. *European Journal of Sociology*, 29 (1), 149-164.
- Bellamy, R. ve Schecter, D. (1993). *Gramsci and the Italian State*. Manchester: Manchester University Press.
- Blau, A. (2017). Interpreting Texts. A. Blau. (Ed.), *Methods in Analytical Political Theory* (s. 243-269). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- Callinicos, A. (1985). Anthony Giddens: A Contemporary Critique. *Theory and Society*, 14 (2), 133-166.
- Callinicos, A. (1999). *Social Theory: A Historical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Cogniot, G. (1968). *Karl Marx: Notre Contemporain*. Paris: Éditions Sociales.
- Cohen, J, Hazelrigg, L. E. ve Pope, W. (1975). De-Parsonizing Weber: A Critique of Parsons' Interpretation of Weber's Sociology. *American Sociological Review*, 40 (2), 229-241.
- Dimitrakos, D. P. (2002). Gramsci and the Contemporary Debate on Marxism. J. Martin. (Ed.), *Antonio Gramsci* (s. 85-114). New York: Routledge.

- Dural, A. B. (2007). A. Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok/Hegemonya/Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 55-68.
- Drake, R. (2003). *Apostles and Agitators: Italy's Marxist Revolutionary Tradition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Draper, H. (2011). *Karl Marx's Theory of Revolution: State and Bureaucracy*. Aakar: Delhi.
- Erdem, D. F. ve Erdem, Ç. (2016). İtalya'da Faşizmin Yükselişi ve Antonio Gramsci'nin Faşizm Karşıtı Strateji ve Taktikleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 103-127.
- Erdem, D. F. (2015). Antonio Gramsci'nin Kuramında Faşizm Çözümlemeleri. *Akademik Bakış*, 9 (17), 295-314.
- Filippini, M. (2017). *Using Gramsci: A New Approach*. London: Pluto Press.
- Gane, M. (Ed.). (2002). *The Radical Sociology of Durkheim and Mauss*. London: Routledge.
- Giddens, A. (1970). Marx, Weber, and the Development of Capitalism. *Sociology*, 4 (3), 289-310.
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. İstanbul: İletişim.
- Gramsci, A. (1959). *The Modern Prince and Other Writings*. New York: International Publishers.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, A. (1975). *History, Philosophy and Culture in the Young Gramsci*. Saint Louis: Telos Press.
- Gramsci, A. (1978). *Selections from Political Writings (1921-1926)*. London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, A. (1992). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
- Gramsci, A. (1994). *Pre-Prison Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gramsci, A. (2000). *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935*. London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, A. (2012a). *Selections from Cultural Writings*. Chicago, Illinois: Haymarket Books.
- Gramsci, A. (2012b). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.

- Haidenko, P. (1989). The Sociology of Max Weber. I. Kon. (Ed.), *A History of Classical Sociology* (s. 255-311). Moscow: Progress Publishers.
- Halifeoğlu, B. ve Yetiş, M. (2013). Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İkiliği ve Kuramsal Kökenler. *Mülkiye Dergisi*, 37 (1), 163-188.
- Kon, I. (1989). From Social Philosophy to Sociology. I. Kon. (Ed.), *A History of Classical Sociology* (s. 22-42). Moscow: Progress Publishers.
- Levy, M. (1986). Max Weber and Antonio Gramsci. W. J. Mommsen ve J. Osterhammel (Ed.), *Max Weber and His Contemporaries* (s. 382-402). Boston & London: Allen & Unwin.
- Löwy, M. (1996). Figures of Weberian Marxism. *Theory and Society*, 25(3), 431-46.
- Löwy, M. (2018). *Demir Kafes*. İstanbul: Ayrıntı.
- Marx, K. and Engels, F. (1976). *Collected Works* (50 Cilt). New York: International Publishers.
- Michels, R. (1949). *Political Parties*. New York: Free Press.
- Mills, C. W. (1959). *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Olsthoorn, J. (2017). Conceptual Analysis. A. Blau. (Ed.), *Methods in Analytical Political Theory* (s. 153-191). Cambridge: Cambridge University Press.
- Osipov, G. (1969). *Sociology*. Moscow: Progress Publishers.
- Parsons, T. (2005). *The Social System*. New York: Routledge.
- Pearce, F. (2001). *The Radical Durkheim*. Toronto: Canadian Scholars' Press.
- Sassoon, A. S. (1987) *Gramsci's Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schroeter, G. (1985). Dialogue, Debate, or Dissent? The Difficulties of Assessing Max Weber's Relation to Marx. (Ed.), *A Weber- Marx Dialogue* (s. 1-19). Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
- Schwarzmantel, J. (2015). *The Routledge Guidebook to Gramsci's Prison Notebooks*. New York & London: Routledge.
- Séguin, P. (1990). *Louis Napoléon le Grand*. Paris: Gasset.

- Sen, A. (1985). Weber, Gramsci and Capitalism. *Social Scientist*, 13(1), 3-22.
- Seymour, J. (1976). The National Question in the Marxist Movement: 1848-1914. *Workers Vanguard*; 123/125, 1-60.
- Shafir, G. (1985). Interpretative Sociology and the Philosophy of Praxis: Comparing Max Weber and Antonio Gramsci. *PRAXIS International*; 1(1), 63-74.
- Turner, B. S. (1996). *For Weber*. London: Sage.
- Weber, M. (1958). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
- Weber, M. (1964). *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization*. New York: The Free Press.
- Weber, M. (1965). *Politics as Vocation*. Philadelphia: Fortress Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*. Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.
- Weber, M. (1994). *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weiss, J. (1985). On the Marxist Reception and Critique of Max Weber in Eastern Europe. R. Antonio ve R. Glassman. (Ed.), *A Weber- Marx Dialogue* (s. 117-133). Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
- Wright, E. O. (2015). *Understanding Class*. London: Verso Books.
- Yeliseyeva, N. V. (1975). *Yakın Çağlar Tarihi – İngiliz Burjuva Devriminden Sovyet Devrimine*. İstanbul: Konuk.
- Yetiş, M. (2009). Gramsci ve Devletin İki Görünümü. *Mülkiye Dergisi*, 33 (264), 129-153.
- Yetiş, M. (2002). Gramsci ve Aydınlar. *Mülkiye Dergisi*, 26 (236), 217–245.
- Zeitlin, I. M. (1981). *Ideology and the Development of Sociological Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.